

Јелена Јовановић Симић

Универзитет у Београду
Филолошки факултет*

81'42

<https://doi.org/10.18485/climb.2017.5.2.ch5>

ТЕКСТЕМА КАО МИНИМАЛНИ САСТОЈАК ТЕКСТА (ЊЕНА ПРИРОДА И ФУНКЦИЈЕ)

Сажетак

У новије време поље лингвистичких истраживања нагло се шири посебно у правцу структурно сложенијих јединица од реченице, преко чијих граница традиционална лингвистика по правилу није ишла. Тако су настале теорија текста и дискурса, наратологија, вербатологија, генологија итд. Поставља се питање минималне јединице тих 'новооткривених' структура. Аутор таквом јединицом сматра 'текстему', и у овом раду бавиће се њеном природом и функцијама.

Кључне речи: текстама, реченица, исказ, текст, текстологија, стилистика.

1. Уводна разматрања

1. Поћи ћемо од дефиниције текста коју налазимо код В. В. Одинцова (1980: 120), по којој овај „обухвата садржински завршен, повезан, интегрисан и уређен низ реченица (текстема)“. Одинцов 'реченицу' назива 'текстемом', али не објашњава садржај појма. Мишљења смо да 'текстемом' ваља сматрати реченицу само условно: уколико је у позицији самосталног исказа. Проблем који се овде поставља тиче се заправо организације надисказних, полисентенцијалних структура, а не 'надреченичних'. Напомињемо да је латински термин еквилавелнтан исказу – заправо 'сентенца' (исп.: лат. *sententia* = мисао, од-

* Овај рад написан је у оквиру пројекта 178006 Српски језик и његови ресурси, који финансира Министарство за науку и развој Републике Србије.

лука, предлог, пресуда, изрека²). Текстема је у ствари основна ћелија надисказне организације.

2. Питање је да ли је 'реченица', тј. исказ – у ствари текст, и то само минималног вида, или она чини текст, али није сама текст. То би значило да текст има нека својства која се јављају у низу реченица што га чине, иако ниједна од саставних реченица тих својстава по себи нема. На основу неких Одинцовљевих општих ставова, које овде узимамо за полазиште расправе, може се међутим означити један моменат који је диференцијалан, и који раздваја појам, да кажемо вантекстовне 'реченице' и појам 'текстовне'. То је став да текст представља не који било – него „уређен низ реченица (текстема)“. „Уређеност“, тј. симптоми или ознаке „уређености“ – јесу оно што одликује унутартекстовно стање 'реченице' од вантекстовног. 'Реченица' снабдевена симптомима или обележјима везе са другим јединицама истога ранга у низу – била би заправо 'текстовна' реченица (исказна форма), или „текстема“.

3. Оваква дефиниција, међутим, захтева значајне поправке да би била прихватљива.

а) Први се моменат тиче статуса реченице кад је члан 'сложене', ми кажемо: кад има статус клаузе (Симић, Јовановић 2002). – Реченица у том случају, дакле у ствари клауза како је ми схватамо, није непосредни конститутивни члан текста, већ само када је у положају аутономног исказа у низу. Одавде заправо следи да има више ступњева кохезије, и више типова јединица, на чијем је једном крају 'текстема', а на другом – 'клауза'.

б) Даљи моменат тиче се појма 'реченице' који би се односио на непредикативне форме самостално употребљене. Примера ради, ваља утврдити да ли је наслов Одинцовљеве књиге 'Стилистика текста' – текст или није, реченица или није. И да ли је то иста јединица кад је на корицама књиге, и онда кад је укључена у текст као што је наш пример или на који други начин.

в) И на крају најзначајније: 'реченица' у тексту није просто пасивни састојак, већ има врло значајну функцију активирања текста

2 Енгл. sentence = реченица, судска пресуда [...] – као граматички термин, није по значењу адекватна нашем термину, иако је овај ближи енглеском изговору него латинском.

као средства комуникације (исп.: Јовановић, Симић 2009: 591–628), као што има значајну улогу у наративизацији (уп.: Марчетић 2004: 171–188; Марчетић 2013: 261–274; Милосављевић Милић 2007: 21–34; Симић, Јовановић 2009: 85–108).

2. О природи и функцији текстеме

1. Интегративност 'реченице', да се вратимо томе, доноси многе невоље при употреби овог термина у значењу 'конституент текста'. Исп. примере од (1) до (6):

- (1) Чекам Милана. Не умем без њега покренути ауто.
- (2) Чекам Милана. У ствари, не умем без њега покренути ауто.
- (3) Чекам Милана; не умем без њега покренути ауто.
- (4) Чекам Милана: не умем без њега покренути ауто.
- (5) Чекам Милана, не умем без њега покренути ауто.
- (6) Чекам Милана јер не умем без њега покренути ауто.

На који облик 'језичког комплекса' мисли Одинцов?

а) У праву ће бити само ако у разматрање укључи први наш случај – низ пре било каквог отпочетог процеса кохезије – састављен од две 'реченице', тј. засебне исказне форме. Одавде следи да је основни вид текстеме заправо исказ који је смисаоно 'приближен' суседним (или несуседним) исказима у низу, без икаквих изговорних или структурних симптома зближења.

б) Други наш случај оним 'у ствари' отвара канал према претходно реченом³, има катафорички смисао. Тиме је исказ у којем је овај израз употребљен смисаоно повезан са претходним, и то је структурно изјашњено. Заправо је овај вид који добија исказна форма у низу – прави вид текстеме.

в) Трећи и четврти наш случај интерпункцијским средствима обележавају извесну приближеност двају исказа, али не таквог степена да би се могли сврстати у ред клауза. Тачка и запета, као и двотач-

3 РМС 1967–1976: s. v. 'ствар': „у (самој) ствари – стварно, у стварности, у основи“.

ка, јесу унутарисказне ознаке, али нису симптоми до краја уобличене исказне форме као јединственог исказа. Деловима исказа у овим случајевима даћемо назив 'сентентоиди'. Сентентоиди имају више особености засебних исказа, а један је и могућност укључења ознака везе потоњег и претходног, или претходних сентентоида (исп.: Чекам Милана: /; у ствари, не удем без њега покренути ауто.

г) Изговорно зближавање сентентоида може бити још тешње, а то се интерпункцијски обележава запетом: Чекам Милана, не удем без њега покренути ауто. Тако зближене исказне форме – које заправо то више нису, већ само делови целовитог исказа – сврсисходно је назвати 'клаузоидима'.

д) Случај који представља последња верзија примера такође свакако спада у тематику расправе о тексту, јер лингвисти и ту говоре о реченици. Али се ту спотичемо о вишеструки третман појма 'реченице': говори се о 'простој реченици', монопредикативној структури. Ми, међутим, мислимо да се ту ради о реченици, но и о монопредикативном исказу (исп.: Симић, Јовановић 2002), али говори се о реченици и кад су у питању конструкције од две или више предикативних форми комбинованих или интегрисаних у глобалну 'сложену реченицу' – а ми овде говоримо о полипредикативном исказу. О овој 'интеграцији' Одинцов на нивоу расправе о тексту просто нема много методолошког оправдања говорити, јер је то синтаксичка тема, и не тиче се директно текста нити његове структуре, већ само посредно. Тек овде може бити речи о поликлаузалности, и о клаузама: Чекам Милана јер не удем без њега покренути ауто. Клауза је исказна форма – пре свега реченичног типа – потпуно интегрисана у ширу исказну структуру – није текстема, већ њен интегрални део.

2. Интеграција је, на крају крајева, унутарисказна појава. Одинцовљева дефиниција, у делу где он тврди да је текст 'интегрисан [...] низ реченица' – заправо је неприхватљива, јер се по сили термилошких система односи на интегрисане полипредикативне структуре, тј. 'сложене реченице' као синтаксички релевентне форме. Тачна ће бити суздржанија формулација: да је текст 'уређен низ реченица'. 'Уређеност' пре свега претпоставља неке видове узајамности међу састојцима: смисаоне или и експлицитно обележене. Узмимо горњи пример. Друга саставна конструкција садржи адвербијал 'без

њега' (који се може оквалификовати као одредба за начин). Ако га боље промотримо, уочићемо да он значи исто што и 'без Милана'. Заменичком речи у ген. 'њега' супституисана је именица, свакако ради економије израза, али ова реч својом природом упућује на именицу. Друкчије речено: својом анафоричношћу заменица упућује на именицу у претходном контексту, и на тај начин, у нашем случају, смисаоно повезује додуше и интегрисане реченице, али и неинтегрисане у низу, а тиме се и без интеграције постиже извесна 'уређеност' низа, ми кажемо – кохезија.

3. Ван текста употребљен исказ, са овдашњег гледишта посматран, рекосмо горе да није текстама, већ је то само контекстуализовани његов вид. Овај став је могуће подржати неким аналогијама. Нпр. падеж се сматра контекстном варијантом именице, дакле њеног основног облика. Овај је схваћен као основна форма са нултим обележјем, и као члан падежне парадигме, али кад се мисли на именицу, заправо је у другом плану асоцијација на падежне облике (ако се неким поводом то не мора посебно нагласити). По угледу на то и ми смо у Српској синтакси (Симић, Јовановић 2002) утврдили однос реченице и клаузе. Овај потоњи термин означава контекстуалну варијацију основног облика реченице. Исто је тако могуће – и у ствари најприхватљивије – и код исказа: однос основног и контекстуалних облика, текстама, схватити као парадигматску варијацију условљену контекстом.

4. Даљи проблем представљају и средства или начини контекстуализације исказа, дакле његовог преобраћања у тексту. Пошто је о томе више било речи у нашој књизи посвећеног вербализацији (Јовановић Симић, Симић 2015), овде ћемо само указати на неке појаве из тог домена. Погледајмо нпр. крај претходне тачке нашег излагања (3), и израз 'исто тако':

Исто је тако могуће – и у ствари најприхватљивије – и код исказа: однос основног и контекстуалних облика, текстама, схватити као парадигматску варијацију условљену контекстом.

Демонстратив 'тако' својом анафоричношћу упућује на оно што је речено у њему претходећим објашњењима. Дакле, између исказних форми може посредовати заменица, и својим анафоричким упућивањем на претходни контекст успостављати везу са њим. Али анафоричност заменичких речи није једини механизам преко којег

се успоставља међуисказна кореспонденција у тексту и кохезија текста. Узмимо сада почетак нашег параграфа и реч 'даљи':

Даљи проблем представљају и средства или начини контекстуализације исказа, дакле његовог преобраћања у тексту.

И она се на неки специфичан начин ослања на претходни контекст, успостављајући везу исказа у који је укључена са претходећим контекстом. И још: везник 'и' који мало даље следи ('и средства'), заправо није везник јер не повезује реченице у јединственом исказу, него само сигнализира постојање претходног контекста. Исто је и са речју 'дакле' употребљеном пар реченица пре ове коју читамо:

Нпр. падеж се сматра контекстном варијантом именице, дакле њеног основног облика.

То нису заменичке речи, па их проучаваоци терминолошки издвајају и све заједно називају 'конекторима' (Симић, Јовановић 2002).

3. Закључна разматрања

1. На крају, подсетићемо се на тврдњу да је 'реченица', тј. исказна форма, укључена у текст и снабдевена симптомима или ознакама припадности тексту – заправо нешто друго него 'реченица' ван текста, самостално употребљена. Обележили смо је Одинцовљевим термином 'текстема'. Видимо да примајући симптоме или и ознаке припадности уређеном тексту исказ бива измењен, прилагођен новом статусу и улози. Наведено 'без њега' уместо 'без Милана' у нашим горњим примерима (исп. нпр.: Чекам Милана. Не умем без њега покренути ауто) – сведочи о лексичкој замени, у осталим случајевима ради се о разноврсним начинима импостације ознака у структуру исказа. А свуда се заправо дешава нека (смисаона или и обличка) трансформација. Зато је тексту логично дефинисати као трансформисани исказ укључен у текст.

Дакле – текстома је исказна форма укључена у текст и прилагођена статусу и функцији члана текстовне структуре.

2. Да ли је текстома, одн. исказ, стварно минимални текст или искључиво његов суптекстовни састојак? Два супротна одговора на то питање, и по нашем мишљењу заправо оба недовољно прециз-

на, нуде Речник књижевних термина (1992: s. v.) и Гловацки-Бернарди (1988).

а) По првоме, предикативност у самом тексту нема ни структурне ни функционалне вредности, па је јасно да је минимални текст неизједначив са реченицом. У том случају јединице из којих је састављен текст јесу исказне форме, јер ни код њих предикативност није одлучујуће својство. Али као и горе, остаје нерешено питање да ли је реченица/исказ минимални текст или је суптекстовна структура, грађевни материјал који нема својстава објекта који је из овога састављен.

б) По другоме: предикативност као суштинско реченично својство – укључењем ове у текст – постаје и својством текста. Реченица је, дакле, а не исказ, и основна јединица текста, и минимални текст. Но Гловацки-Бернарди нема право кад мисли на реченицу као предикативну структуру, те зато њен став у суштини и није релевантан. Истина је да и непредикативни искази структуре T[ema] + R[ema], као и предикативне типа (S[ubjekat]+) P[redikat] – заједнички са функционално неактивним једночланим непредикативним формама – учествују у структури текста, као и у његовој комуникативној активности.

в) Постоји и трећи одговор, и он проистиче из поменутог схватања о 'чланковитости' текста. И текст у целини, и сваки његов непосредни састојак јесу формално затворене и информативно аутономне форме. Затвореност саставних јединица, тј. њихова дискретност, апсолутна изговорна издвојеност из контекста паузама, чини текст изговорно у неку руку дисконтинуираном структуром. Појединачни исказ представља сегмент, па се са тога гледишта не може сматрати текстом, јер је овај полисегментна структура. Али и неки полисентенцијални агрегати без видних симптома везе међу саставницама (нпр.: Дошли сватови – биће весеља) тешко је подвести под појам текста. Но тим питањима нећемо се овом приликом подробније бавити.

3. И поред свега ваља се помирити са чињеницом да исказна форма у много случајева управо чини текст. Наслови књига, натписи свих врста, заглавље и потпис писма или званичног акта, објашњења испод слика, цртежа итд. – све ове јединице, и многе друге, могу бити, и често јесу сведене на један посебан исказ, а ипак се морају сматрати текстом.

4. Коначно, слободан исказ, ванконтекстуално позициониран, јесте заправо текст, док текстама, контекстуализирани исказ, није текст, већ његова саставница суптекстовног карактера. Текст, овако схваћен, чине (а) самостално употребљен исказ, и (б) низ међусобно смисаоно или и обликом повезаних исказа.

Литература

- Glovacki-Bernardi, Zrinka. О tekstu. Zagreb: Školska knjiga, 1988. Штампано.
Институт за књижевност и уметност (Београд). Речник књижевних термина : (1992).
Београд : Институт за књижевност и уметност, 1992. Штампано.
- Институт за српски језик – Матица српска (Београд – Нови Сад). Речник српскохрватског књижевног језика : (1967–1976). Београд – Нови Сад :
Институт за српски језик – Матица српска, 1967–1976. Штампано.
- Јовановић, Јелена, и Радоје Симић. „Текст као језичка и комуникацијска структура“.
Српски језик. Бр. 14. (2009): 591–628. Штампано.
- Јовановић Симић, Јелена, и Радоје Симић. Вербатологија. Београд: Јасен, 2015.
Штампано.
- Марчетић, Адријана. „Жерар Женет и ранија наратологија“. Милосав Шутић (ур.).
Књижевне теорије XX века. Београд: Институт за књижевност и уметност,
2004. 171–188. Штампано.
- Марчетић, Адријана. „Наратолошка критика“. Књижевна историја. Бр. 45/149.
(2013): 261–274. Штампано.
- Милосављевић Милић, Снежана. „Типови наратора у српском реалистичком
роману“. Душан Иванић (ур.). Српски језик, књижевност и уметност. Српска
реалистичка прича. Крагујевац: ФИЛУМ, 2007. 21–34. Штампано.
- Одинцов, Виктор Васильевич. Стилистика текста. Москва: Наука, 1980. Штампано.
- Симић, Радоје, и Јелена Јовановић. „О тексту са гледишта наратологије“. Анали
Филолошког факултета. Бр. 21. (2009): 85–108. Штампано.
- Симић, Радоје, и Јелена Јовановић. Српска синтакса. I–IV. Београд: Научно друштво
за неговање и проучавање српског језика и Јасен, 2002. Штампано.

Jelena Jovanovic Simic

University of Belgrade

Faculty of Philology

TEXTEME AS A MINIMUM COMPOSITION OF TEXT (HIS NATURE AND FUNCTIONS)

Summary

More recently, the field of linguistic research has expanded rapidly in the direction of structurally more complex units than the sentence, beyond which the traditional linguistics, as a rule, did not go. Thus, a theory of text and discourse, narratology, verbatology, genology, and so on were developed. The question of the minimum unit of these 'newly discovered' structures is posed. The author considers such a unit 'texteme', and in this paper he will deal with its nature and functions.

Key words: text, sentence, statement, text, texteme, stylistics.